

omogočen vpogled v krog oseb, ki so bile udeležene pri kronanjih, hkrati pa tudi vpogled v družinsko prepletenost plemstva.

Izdajateljji vira v svojih uvodnih prispevkih sam vir ne izčrpajo, popolnoma razgradijo in razložijo, ampak ga postavijo v zgodovinski okvir in bralcu ponudijo podlago za kakovostno branje samega vira. Uvodni prispevki, temelječi in obogateni z napotki na specialne razprave (na koncu uvodnih razprav je seznam virov in zelo bogat seznam literature), nam ponujajo temeljno razumevanje problema in nam omogočijo, da skupaj z branjem vira obogatimo svoje vedenje in razumevanje dvorne kulture oziroma kulture gospostva, njeno idejno in simbolno raven.

Vasko Simoniti

Ferdo Gestrin, Slovenske dežele in zgodnji kapitalizem. Ljubljana : Slovenska matica, 1991. 313 strani.

Gospodarstvo (obrt, trgovina, denarnišтво...) predstavlja pravzaprav nič kaj čustven svet. Tako je bilo pred stoletji in tako je danes. Zaradi hladnosti in odsotnosti čustev se nam zdi ta svet strog in pust, pa vendar je hkrati izredno živ, stalno v gibanju, poln izzivov, rizika, negotovosti, mnogokrat nepredvidljiv, poln zunanjih (politika, vojna, roparstvo...) in notranjih (cene, carine, mitnice, prehodnost cest...) ovir in pasti. Ob vsem tem dobi to polje človekovega delovanja razsežnost avanturizma, ki je zvezan s pogumom in raziskovanjem ter končno s finančnim uspehom ali neuspehom. Prav od slednjega pa je usodno odvisna tista družbena nadstavba, ki daje celotni družbi njeno duhovno razsežnost (kultura, umetnost, znanost). Ta je dobila v 16. stoletju svoj polet in je zaznamovala zgodovino Slovencev vse do danes. Podlaga poletu pa je bil vzpon blagovno-denarnega gospodarstva, ki je družbo razslojeval na vsej njeni vertikali, odpiral njeno prehodnost, jo vznemirjal, jo postavljaj pred nova obzorja in vprašanja ter ji vzbujal dvome. S temi vprašanji in problemi nas seznanja knjiga Ferda Gestrina, ki obravnava zgodnji kapitalizem na Slovenskem v časovnem loku stotih let — od njegovih začetkov konec 15. stoletja, ob njegovem vzponu v 16. stoletju in končno zastoji ob prelomu šestnajstega v 17. stoletje.

V 16. stoletju se je začelo zgodovinsko dogajanje prevešati v proces svetovnega zgodovinskega razvoja. Poleg največje »industrije« človeštva — poljedelstva, so se pojavljale nove proizvodne panoge — neagrarne panoge (založništvo, manufaktura). Radovednost in drznost ter politični interes so vodili v odkrivanje novih svetov, kar je privedlo do zmage nad odprtimi morji in s tem do postavitve temeljev svetovnim prometnim povezavam. Razvoj, ki je začel prehod v smeri zgodnjega kapitalizma (porast trgovskega kapitala, njegova akumulacija in investicija), je svet »pomanjšal«. V zahodni in jugozahodni Evropi se je začela neusmiljena gospodarska tekma, seveda s tekmo na polju politike, ki je imela globalne posledice. Gospodarski in politični interesi, ki so potekali vzporedno ali prehitevali eni druge, so ustvarjali družbene konflikte v posameznih državah ali pokrajinah, prav tako pa tudi konflikte med njimi samimi. Spremenjena razmerja družbenih sil so rezultirala v kmečkih vojnah in uporih, verskih gibanjih in vojnah. Reformirala se je vojska in s poskusi centralizacije oblasti so se zaostri la nasprotja med vladarjem in stanovi. Vzporedno se je širil humanizem iz Italije v evropski prostor. Človek in svet sta postajala središče in predmet zanimanja, srednjeveška sholastika se je umikala, znanost se je osvobajala vplivov religije, kultura in umetnost sta dobili ustvarjalni zamah, naraščalo je izobraženstvo, razvila se je filozofska in politična misel, veljavo je dobil tisk. V odnosu na teokratsko oblast, ki je obvladovala velik del Balkana in se je zaradi tega potapljala celotna regija v duhovno različnost in materialno zaostalost, je vladal v Evropi katoliškega in protestantskega sveta navidezni kaos, ki pa je dejansko generalno ustvarjalni nemir med vsemi družbenimi sloji. Razvoja v pretežnem delu Evrope ni bilo več moč ustavititi.

Praktično vsak model družbenega življenja, ki se je odvijal po letu 1600, je imel svoje korenine v transformaciji evropskega gospodarstva 16. stoletja. Ta transformacija, ki je obsegala pretežni del agrarnega področja in je zajela, seveda drugače, tudi mesta, je potekala tako, da je prišlo v odnosu do srednjeveške družbe do velikega preobrata. Srednji vek se je prevesil v novi vek. Ne da bi se spuščali v detajle, lahko v tem obdobju prepoznamo tri vrste zgodnjega kapitalizma: na področju agrara, trgovine in »industrije«. Za vsa tri med seboj tesno povezana področja je bilo pomembno, da so ostajale mezde širokih mas, vključenih v ta gospodarski vrtnec, cel čas skorajda na istem nivoju. Življenjski standard se je zniževal, obseg gospodarskih dejavnosti pa povečeval in s tem tudi profiti tistih, ki so vodili gospodarski utrip. S tem povezana t. i. »inflacija profita« je postala vzvod razvoja zgodnjega kapitalizma. Seveda ni šel ta razvoj povsod enako premočrtno, vendar pa je bil vsaj tolikšen, da lahko povsod

opazimo krepitev tenkega sloja lastnikov kapitala in vsaj od druge polovice 16. stoletja naprej depopulacijo in pavperizacijo velikega dela zlasti mestnega prebivalstva.

V označeni tok so se vključile tudi slovenske dežele. Čeprav na robu zahodno-evropskega gospodarskega poleta in družbenega valovanja, se je prebivalstvo slovenskih dežel močneje povežalo z evropskim prostorom v tem času. Bilo je bolj odprto kot prej za idejne tokove tedanjega časa, pa tudi za kulturno in gospodarsko dogajanje, ki so ju sprejemali in se jima prilagajali. Prišlo je do relativnega porasta proizvodnih sil, povečane družbene delitve dela ter denarnega in blagovnega obtoka. Iz najrazličnejših vzrokov, s katerimi nas avtor seznanja že v prvih dveh poglavjih, so se fevdalci in zlasti kmetje vključili v neagrarno proizvodnjo in trgovino. Podeželska trgovina je posegla v delovno področje mest in trgov ter ogrožala trgovsko populacijo. Odnos med agrarno in neagrarno dejavnostjo je začel pokati po doslej jasni razmejiteni črti. Svoj prvi vrhunec je doživelo rudarstvo in fužinarstvo, na področju proizvodnje so bile uvedene nove oblike — založništvo in manufaktura (platnarstvo, steklarstvo, fužinarstvo...), poraslo je pridobivanje izredno pomembne soli itd. Prav dvig proizvodnje in tesne povezave naših dežel s tujimi tržišči, predvsem italijanskimi, sta še poživili in povečali trgovino. Poklicna meščanska trgovina je zaobjela velik del srednjeevropskega prostora od Panonije daleč v Italijo, od jadranskega bazena do južne Nemčije. Slovenske dežele so večji del 16. stoletja doživljale precejšen gospodarski razcvet.

Po prvih dveh poglavjih (Slovenci in šestnajsto stoletje, Gospodarstvo in družba na Slovenskem v 16. stoletju) si bralec lahko postavi vprašanje, ki je aktualno tudi danes: ali je nujno, da je razvoj zgrajen samo na konfliktu, ki v svoje temelje vgradi ogromno število brezimnih usod? Če si po prvih dveh poglavjih bralec postavi to vprašanje v razmislek, pa mu ostala poglavja Gestrinove knjige dajo povsem jasen pozitiven odgovor. V natančnih študijah mnogokrat izluči iz preproge časa, v katero so vtikane številne usode posameznikov, posamezne niti — posameznike, družine in prikaže njihovo gospodarsko delovanje in interese. Prav zaradi pregledne družbene hierarhije, ki je še vladala v 16. stoletju, spoznavamo, kako zelo je življenje kompleksno in prepleteno z najrazličnejšimi gospodarskimi in političnimi-verskimi ter nenazadnje kulturnimi interesi, iz katerih nujno izvirajo konflikti. Vse novo prebija obstoječe družbene okvire in tako je tudi uveljavljanje elementov zgodnjega kapitalizma povsod prebijalo okvire takratne fevdalne družbe.

Z razpravo Srednjeveški tokovi trgovine in prometa podaja avtor tisto podlago, iz katere »po naravi« črpa svoj zagon 16. stoletje. Kljub pomembnosti posameznih obdobij nas ta razprava opozarja, da nič ne nastane samo po sebi v nekem določenem obdobju, ampak da ima vsaka stvar, še prav posebej pa trgovina in z njo zvezano gospodarstvo, svoj zgodovinski spomin, svoj naravni začetek v predhodnem obdobju in prostoru. Tako sledimo razvoju trgovine in prometa že od 11. in 12. stoletja, ko se prelamlja čas iz prevladujočega naravnega gospodarstva v smer blagovno-denarnih odnosov, do trgovskih premikov, ki vodijo do nove kvalitete ob koncu 15. in v 16. stoletju. Seznanimo se s pomenom posameznih prometnih poti, njihovo rastjo in nastankom novih poti, že tudi s skrbjo za cestno infrastrukturo, z upadom nekaterih krajev (Kamnik), razcvetom drugih (Ljubljana), pa nastankom mitnic, rastjo posameznih naselij in preraščanjem nekaterih v trge in mesta. V trgovino in njene poti se je nujno vpletala politika, ki je videla v ustanavljanju in nastanku novih meščanskih naselbin svoje gospodarske in fiskalne koristi ter možnost za utrditev oblasti in tudi za zagotovitev dediščine. Živahna trgovina je v del meščanskih naselbin privabljala Jude (zlasti Ptuj, Maribor, Slovenj Gradec), po njihovem izgonu pa predvsem italijanske in nemške trgovce, ki so nastopali kot konkurenca domačim. Iz razvoja trgovine in prometnih poti so se izoblikovale poglobitve smeri, zlasti prehodne trgovine in trgovine na velike razdalje. Vedno jasneje je dobivala veljavo trgovina, ki je potekala od panonskih območij proti tržaškemu zalivu in obratno. Nastali sta dve poglobitvi prometni žili, t. i. »ljubljska cesta« in t. i. prečna pot, ki je potekala od Dunaja preko Semmeringa in po Kanalski dolini v Italijo.

V tekmo za preživetje in profit so se vključili vsi sloji prebivalstva. V poglavjih Meščanska trgovina, Trgovina slovenskih dežel z italijanskimi in Naložbe trgovskega kapitala spoznavamo predvsem vlogo in pomen meščanstva. Ta sloj prebivalstva se je zlasti ukvarjal s prehodno trgovino, trgovino na dolge razdalje in vlaganjem kapitala. Nekaj deset mest in skoraj sedemdeset trgov je bila tista baza, ki je, sicer od kraja do kraja različno, zagotavljala trgovsko poslovanje. Večina trgov in mest je imela v glavnem značaj lokalnih središč, nekaj med njimi pa je trgovalo v večjem obsegu na večje razdalje (v notranjosti predvsem Velikovec, Beljak, Celovec, Maribor, Ptuj, Novo mesto, Ljubljana, ob obali pa Trst, Koper, Piran in Reka). Čas potujočih srednjeveških trgovcev, ki niso poznali niti trga niti tržišča, je mineval. Pod vplivom Italije so prevzeli meščani na Slovenskem razne oblike in institucije trgovanja, ki so se že uveljavile v obdobju srednjega veka: komenda, koleganca in kompanija. S tem v zvezi so razvili dvostavno knjigovodstvo in trgovske knjige, za plasiranje trgovskega kapitala

pa so oblikovali posebne družbe. Trgovsko poslovanje je začelo potekati iz »pisarne« in po naprej sklenjenih pogodbah. Trgovski dobički pa so ustvarili pogoje za »trgovanje« z denarjem samim. Razvili so se menjalni posli in kreditno poslovanje. Kot posojiljemalec je velikokrat nastopal deželni knez, ki je dajal v zameno v zakup svoja posestva in razne mitninske postaje. Trgovina in vlaganje kapitala sta dobila relativno velik obseg. Dvignili so se posamezni trgovci in njihove družine (Khisl, Weilhamer, Glanhofer, Praumperger, Lustaller, Lantheri, Valvasor, Moscon, Bucellini . . .), ki so obvladovali glavne trgovske in kapitalске tokove ter si pridobili velik vpliv. Ob njihovi dejavnosti spoznamo razvoj gospodarstva in trgovine, njuno moč, delno oceno profita in seveda težnje kapitala. Vlaganja v fužinarstvo in rudarstvo (idrijski rudnik živega srebra), steklarstvo, valjarnice usnja itd. so povečevala donosnost in obseg teh dejavnosti, hkrati pa nase vezala celo vrsto drugih poklicev (tovornike, voznike, splavarje, oglarje, drvarje) in obratov, ki so preraščali dosedanje srednjeveške proizvodne oblike (opekarne, apnenice, žage). Razvile pa so se tudi nove specializirane obrti (puškarska, kositrarska, urarska, pivovarska . . .).

Prehodna trgovina s kožami in živino z italijanskimi deželami (v knjigi še posebej spoznamo to povezavo z Markami), pa je dobila tako velik obseg, da dobimo občutek, da so vse trgovske poti vodile v Italijo. Kako velik del npr. fužinarske in lesne dejavnosti je bil vezan na italijanski trg, pa nam pokaže že to, da so bili izrazi za več vrst žebeljev znani na Slovenskem samo v italijanščini, prav tako pa tudi izrazi za vse lesne mere in izmere. V tem obdobju so se blagovno-denarni odnosi uveljavili bolj kakor kdajkoli prej. Utrdile so se nove tehnike trgovskega poslovanja, ustvarjali so se elementi novega mišljenja in delno tudi nova družbena razmerja in zaostitve.

Večina meščanov predvsem manjših mest in trgov je živela v okviru norm vezane mestnega gospodarstva in ni prenesla nikakršne konkurence. Želela je le ohranjati svoje srednjeveške privilegije. Zato so nastopali proti vsem, kar jih je sililo v spremembo. Ker je bila večina meščanstva vezana v glavnem na lokalna središča, so nasprotovali predvsem vse močnejši podeželski trgovini. Toda niso se zaostri la samo razmerja med mestom in vasjo, ampak tudi razmerja na področju »big businessa«. Od dvajsetih let 16. stoletja naprej so se naseljevali v mestih italijanski trgovci, cele njihove družine oziroma trgovske hiše. Vzrok je bila sprva predvsem donosna trgovina s kožami. Večji kapital, boljša poslovnost in izkušnost so jim omogočili, da so začeli prevzemati v prehodni trgovini vodilno vlogo. S kopičenjem profitov pa so vlagali kapital v razna podjetja, fužine, rudnike in v nakup zemljišč. Poslovna agresivnost tujih trgovcev je pri domačih sprožila odpor. Prilagodljivi kapital se je pritiskom uklonil. Tuji trgovci so si pridobili v mestih slovenskih dežel meščanstvo in se stalno naselili. Od zadnje četrtine 16. stoletja naprej pa je razvoj blagovno-denarnih tokov začel zastajati. Brez pravih naslednikov je pomrlo nekaj velikih trgovcev, v konkurenco prodaje in plasmaja trgovine s kožami so se začeli vključevati tudi drugi trgi, vojne razmere na Ogrskem so premaknile dosednji surovinski center in trgovsko pot bolj proti severu ob Donavo, s kožami pa je začel zalagati Italijo tudi Dubrovnik, ki je iz svojega bosenskega zaledja črpal velike količine tega blaga. Poleg teh objektivnih vzrokov pa je pripomogel k umiranju zgodnje kapitalističnih oblik in nazadovanju mest tudi subjektivni vzrok. Večina dosejlenih meščanskih trgovskih rodbin je namreč vlagala denar v zemljiško posest. Z upadanjem podjetniške dejavnosti in s poplemenitnjem velikih trgovcev so ti začeli slediti normam fevdalnega standarda; investicije, ki so odpirale nove razvojne poti, so izostale.

V neagrarni dejavnosti vstopa v tem času tudi fevdalec (poglavje Komercializacija zemljiškega gospodarstva). Iz krize, v katero je zašla zemljiška gosposka konec 15. stoletja, so se fevdalci reševali na različne načine: v največji meri so s priključevanjem opustelih kmetij povečevali obseg dominikalne zemlje, s povečevanjem neizmerjene tlake so silili podložnike v tovorjenje gospodovih kmetijskih presežkov, obnavljali so opuščene naturalne dajatve, zahtevali višje desetine, primščino, umrlino, odselnino itd. Ker vse to praviloma ni zadostovalo, so iskali dohodke tudi izven neposredne fevdalne rente. Na škodo podložnika so našli vir zaslužka v trgovini (žito), posegali v kreditne posle, investirali v rudarstvo in fužinarstvo, jemali v zakup zemljo in mitninske urade, nenazadnje pa vlagali tudi v lastna posestva. Zemljiško gospodarstvo se je v 16. stoletju močno vpelo v denarno gospodarstvo, do izraza je prihajala njegova komercializacija. Na polje gospodarskega razvoja pa je posegal tudi deželni knez. Denar mu naj bi zagotovil dovolj vojske, hkrati pa omogočil preseči ujetost v stanovsko-monarhični dualizem. Odvisen od močnejšega zunanjenja kapitala je deželni knez nudil tujim trgovcem vse tiste usluge, ki so jim sčasoma omogočile prevlado na področju meščanske trgovine. Avtor nam v tem poglavju razkrije fevdalčevo podobo, ki ima s podobo imenitnega fevdalca-rentnika le malo skupnega. V fevdalcu ni več nič viteškega, nič romantičnega, pravzaprav tudi nič zlobnega. V fevdalcu enostavno ni nič tistega, kar si danes predstavlja o njem povprečen človek. Z obraza plemstva je izmit ves lišp, pod katerim se povsem jasno prepozna »navadne ljudi«. Njihovo povsem racionalno ravnanje je zagotavljalo osnovo, da so si lahko naredili drugačen videz. Po-

glavje prikaže plemstvo, ki se je za svoje preživetje na drugem družbenem nivoju posluževalo povsem enakih prijemov kot drugi.

Komercializacija zemljiškega gospostva, ki je prisilno vključevala v gospodove posle tudi podložnika, je delno omejevala njegove možnosti, da nastopa samostojno, vendar pa ga iz podeželske trgovine ni nikoli izrinila. Celo obratno. Vloga podložnika in njegov delež v kupčevanju in prekupčevanju sta se neprenehoma povečevala. O tem dobimo izčrpen vpogled v poglavju Kmečka trgovina, njen obseg in tovarništvo. Kmet, obremenjen s celo vrsto dajatvami v obliki fevdalne rente, še zlasti pa z novimi davčnimi bremenmi, je bil v 16. stoletju naravnost prisiljen v trgovsko mobilnost. Vrhu tega ga je na to pot gnala tudi želja po pridobivanju denarja in podjetnost. Večinoma si je s tem ohranjal le svoj siromašni standard, nekaterim pa je uspelo prebiti ta okvir z nadpovprečnim prometom in bogastvom. Kmet je trgoval s svojimi kmetijskimi presežki in izdelki, pa tudi z drugim blagom in živili (zlasti s soljo). Poleg tega pa je imel pomembno vlogo v tovarništvu, ki je bila prevladujoča oblika transporta do 18. stoletja. Tovorništvo je bilo zaradi gospodarske lege slovenskega ozemlja (povezava med panonsko nižino in morjem) izredno pomembno in je dobilo relativno velik obseg.

Z vključitvijo kmetov v neagrarno gospodarstvo so bili najbolj prizadeti meščani. Boj mest proti kmečki trgovini pa je prizadel plemstvo, ker je bila z omejevanjem podložnikove poslovnosti prizadeta tudi fevdalčeva korist. Fevdalec se je znašel v dvojni vlogi. Na eni strani je nastopal kot kmetov zaščitnik, na drugi strani pa kot njegov nasprotnik. Fevdalec, ki je tudi sam trgoval in želel celo monopolizirati trgovino s posameznimi artikli (žito), je namreč nujno pri tem naletel na interes kmeta-podložnika. S podpiranjem kmečke trgovine in kmetove neagrarne dejavnosti pa je gosposka posegla v ustaljeno fevdalno delitev dela in pravzaprav začela spodkopavati lastne temelje. Če svobodno parafraziramo maksimo o tridelnem fevdalnem svetu in jo postavimo takole: fevdalec se vojskuje, meščan trguje, kmet prideluje, vidimo, da niti tako »popravljen« v 16. stoletju ne vzdrži več popolnoma. Kmečka trgovina, ki jo avtor na podlagi analize virov in njihove primerjave ter ob upoštevanju razbohotene tihotapske trgovine tudi kvantificira, pride do zaključka, da je količinsko daleč preseгла obseg meščanske poklicne trgovine.

V zadnjem poglavju, Zastoj v razvoju zgodnjega kapitalizma, avtor v mnogočem povzame ugotovitve, ki jih srečamo že v prejšnjih poglavjih. Poleg tega poda tudi splošni pregled vzrokov za gospodarski zastoj ob koncu 16. in v začetku 17. stoletja.

Knjiga Ferda Gestrina je natančna in konceptualno premišljeno urejena. Čeprav so nekatere študije nastajale v časovno različnih obdobjih, dajejo, obogatene v zdajšnji avtorjevi redakciji, in skupaj z novimi razpravami vtis, da je avtor imel cel čas namen te razprave nekoč ponuditi v knjižni obliki. Razprave nudijo spoznanje o samem pojmu zgodnjega kapitalizma, locirajo slovenski prostor v širšega srednjeevropskega ter dajejo celovit vpogled v gospodarsko strukturo 16. stoletja na Slovenskem. Knjiga je torej dragocena tako zaradi svoje podatkovne baze kot zaradi celovite predstavitve zgodnjega kapitalizma v slovenskih deželah.

Vasko Simoniti

Miroslav Bertoša. Jedna zemlja, jedan rat (Istra 1615/1618). Pula : Istarska naklada. 1986. 112 strani.

Miroslav Bertoša, avtor vrste knjig o zgodovini Istre, je prav gotovo najboljši poznavalec te pokrajine v obdobju novega veka. Kot izvrsten poznavalec italijanskih arhivov, predvsem arhiva Beneške republike, nam v tej knjigi ponuja zgodovinsko sliko Istre v času druge beneško-avstrijske vojne od leta 1615 do 1618, tako kot se je ohranila predvsem v virih Države sv. Marka. V tej vojni, za Istro zadnji pred drugo svetovno vojno, so štirje jezdeci Apokalipse doobra stolki s svojimi kopiti celoten polotok. Ob nemirni meji »Benečanov« in »Kraljevcev« dejansko ni bilo »pravične« strani. Ena in druga stran si je želela pridobiti zgolj kos zemlje na drugi strani državne meje, pri čemer je vojna dobila razsežnost, ki zlasti v Istri ni v ničemer odgovarjala pravilom vojaške veščine 16. in 17. stoletja. Tu je šlo za požigalniške akcije, roparske napade kmečke gverile, uničevanje, rušenje, klanje, postavljanje zased, hrabre podvige in podlo vohunjenje, vsemu temu pa sta se pridružili še lakota in bolezen. Spoznavamo koncentrični krog družbe, iz katerega se je napajala politična sredica. Valovi političnih zamisli, ki so prihajali iz središča, so postajali na robu tega kroga krvava realnost.

Spori in vzroki za vojno na prostoru, kjer so se trli robovi dveh evropskih velesil — Avstrije in Beneške republike, so segali globoko nazaj v čas, ko se je konec 15. stoletja izoblikovala med njima nejasna meja. Vsi spori so ostali nerešeni tudi po prvi beneško-avstrijski vojni v prvih desetletjih 16. stoletja. Glede kopne meje so ostala področja, t. im. »diference«, ki naj bi služile prebivalstvu obeh strani za zado-